

Nyáry Szabó László

PáHoL

A három ugor igeképző a gyógyügyi gyakorlatban

Magyar szellemi szikével a „finnugor” gúzsban

Ugor-magyar nyelvgyógyászat

A tudós életű, méltó magyarságáért meghurcolt Zsirai Miklós emlék(ezet)ének

„Szeretem nyelvemet,
ezt a minden előttem élt magyarnak lelkével átítatott drága örökséget,
ezt a minden utánam élő magyarra átszármasztatandó szent muzsikát.”
Zsirai Miklós

<https://doi.org/10.61333/mony.15218>

Zsirai Miklós (1892–1955) jómódú, dolgos gazdacsalád első gyermekeként született Mihályiban, ám 12 éves korára (1904-re) már anyátlan-apátlan árva lett.

A **Zsirai család**név a Mihályival szintúgy Sopron vármegyében fekvő – Trianon terrorja óta az osztrák határ közvetlen közelében senyvedő – településnek, **Zsira** falunak a nevéből alakult „-i” képzővel, tehát származási helyre utaló család-név (7).

Zsirai Miklós 1914-ben saját költségén Finnországba utazott finn nyelvtudásának tökéletesítése végett. Az első világháború kitörésekor azonban haza kellett térnie az orosz fönnhatóság alatt élő Finnországból. Nem sokat váratott magára az újabb orosz fönnhatóság! Az uzsoki csatában 1915. március 29-én orosz hadifogságba esett a Turka város közelében levő Szucsi-Ricsi falu mellett. A hadifogság idejét az orosz-tatár Tobolszk táborában tűrte Szabíriában (francoosan oroszokdóbban Szibériában).

Nyelvészünk búslakodás helyett azonban tudatos(an) nyelv-tanulással töltötte idejét. (Erről az időszakáról utólag Vándor Anna végzett alapos kutatásokat.) Zsirai Miklós megtanult oroszul, és a tábor őreitől e fogságos zúrben zürjénül, azaz komiul is. Némi szójátékkal mondhatjuk úgy is, hogy *hadifogsága zürjén komikkal komázott...*

A komi nyelv a hungrofinn nyelvcsalád permi ágának jeles tagja. Bizonyára ez a nyelvi élménytár lehetett **(h)ungrofinn nyelvészeti** érdeklődésének szélesebb alapja is, amikor őt év

Zsirai Miklós (1892–1955)

hadifogság után sikerült hazatérnie, és újra beiratkozott az egyetemre, finnugrisztikára meg szlavisztikára.

Zsirai Miklós 1929-ben a Budapesti Tudományegyetem Finnugor Összehasonlító Nyelvészeti Tanszékének professzora lett. Lenyűgöző előadó hírében állt. Magával ragadó előadásait zsúfolásig telt termekben tartotta, hallgatói kö-

zött pedig orvosok is voltak szép számmal. (Az 1990-es években már csak jómagam jártam orvostanhallgatóként finnugrisztikára, másról nem is hallottam, azóta sem.)

Zsirai Miklós kiadványsorozatát indított *Finnugor népnevek* címmel; első kötete, a *Jugria* 1930-ban jelent meg. Még negyvenéves sem volt, amikor 1932-ben már a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lett. Akadémiai székfoglaló előadása, az *Obi-ugor igekötők* (1933) máig helytálló megállapításokat tartalmazó tudományos munka. Fő műve, a *Finnugor rokonságunk* (1937) a nyelvrokonság népek történelmének, néprajzáinak és irodalmának mélymerítésű ismertetése. (Ez a könyve ma is alapvasmányom, a kobakom mellett tartom, álmatlan éjszakákon ezzel andalodom...)

Zsirai 1944 telét, Budapest adáz ostromát a szülőfalujában, Mihályiban töltötte. Hazatérve döbbenet tapasztalta, hogy könyvtára és följegyzései szinte mind megsemmisültek. Lakását kifosztották és teljesen tönkretették a megszálló szovjet katonák. A második ukrán front pusztítása nyomán a „fölszaba-dulás”-ban pusztult el Zsirai Miklós kiadatlan tudományos hagyatéka, sok jeles elődjének kézírataival. Ennyivel is szegényebbek lettünk! Mi, magyarok. Az országrablóink által hatalomra juttatott kommunistáink ezután pedig módszeresen támadták őt „polgári nyelvtudományi munkássága” miatt. Az 1945-ös átmeneti remények – a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává választása – után következő évtizedben a kommunisták lelkileg és testileg is teljesen tönkretették Zsirait (8).

Neki, az ő szellemének adózom most e kis írással.

* Sz.: A szerző saját szójavaslatai.

HOL IS LEHETETT EZ AZ UGOR KOR?

A „három ugor nyelv” a finnugortanászok szerint a **magyar**, a **vogul** (önnevükön **manyszi**) meg az **osztyák** (önnevükön **hanti**) szent háromsága, amelyből kettő kis nép a nyelvét ma az Urál vidékén, illetve azon is túl beszéli. Erre találta ki némely magyarellenes holdkörös, hogy akkor mi is csak az Urál mellől származhatunk. Tehát nem a két kis hasonló nyelvű nép tántorodott el valahonnan, mellőlünk, hanem a magyar éppen onnan! Erre persze máig sincsen sem írásos, sem régészeti bizonyíték. Semmi sem. (Nagy szövetséges ebben a 895-ös honfoglalás elmélete is.) E máig tartó tudományos mondára, az Urál-vidéki évezredes „ugor együttélés”-re az ezer éve egyidőben létező hajdan Három Magyarország egyike, a máig magyarként lakott Hungaria Minor mellett a dagesztáni Kunmagyaria, meg azon túl Magna Hungaria vélt helye (a mai Baskortorszag) ad némi regős alapot...

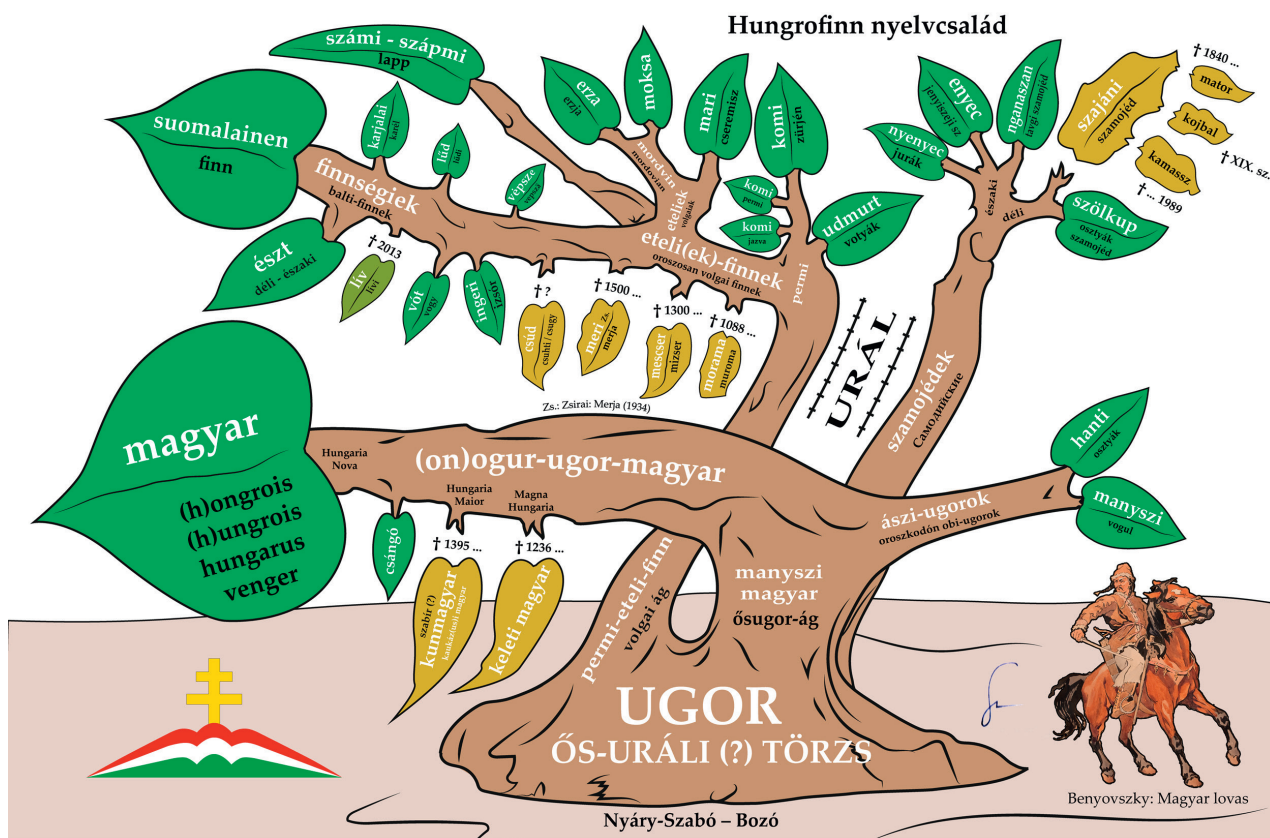
MIKOR IS LEHETETT EZ AZ UGOR KOR?

Hályogosan homályos nyelvészi találgatással az „uráli kor” a hungrofinn (finnugor) és szamojéd ősnép szétválásával ért véget a Krisztus előtti IV. évezred határa táján. Az **ugor kor** az az időszak a hungrofinn (finnugor) kor után, amikor magyar őseink a manyszikkal (vogulokkal) meg hantikkal (osztyákokkal) él(het)tek együtt, már különválva a többi rokonnéptől, az Urál északi (?) vidékén. Ez az időszak, a **hungarugor kor** (Sz.)* Krisztus előtt 1000 táján – 3000 éve – ért véget, ekkor kezdődött az **ősmagyar kor**.

„Az ú. n. ugor korról jóformán csak annyit tudunk, amennyit a nyelvtudomány segítségével sikerült megállapítanunk vagy kikövetkeztetnünk” (19a).

A finnugor rokonság honn ma egyre gyakrabban rosszallás, a műveltebb esetekben és körökben talán meg még vita tárgya. Pedig e nyelvi rokonságunk vitán fölül áll. Ám amennyiben a finnségi meg ugor népek és a magyar nyelv viszonyát tudatosan és alaposan kutatjuk, úgy „tudományosan” ezt a nyelvrokonságot és nyelvtudományt helyesen csakis – a finneknek is kedveskedő – **hungrofinn** (Sz.) jelzővel illehetjük! Bár Budenz már megalkotta rég nekünk a még tömörebbet **ugor nyelvrokonság** alakban...

Minden nyelvcsaládot legjelentősebb képviselőiről neveznek el, mégpedig mindig elől áll a legjelentősebb. Ekként az **indoeurópai nyelvcsaládban** a legjelentősebb mind ősiségben, mind beszélőszámában az ind(i) csoport. Azután jön az európai ág, azon belül meg a germán. Így lesz (lett is) belőle „indogermán” és nem például „szogdi-belga” vagy éppen nyugati fonák(já)ul, mondjuk, „belgo-szogd(i)” nyelvrokonság. De még ma divatón nem is belgo-ukrán, sőt még csak nem is francoskodón

A Nyáry-nyelv(család)fa jelképekészletének értelmezésére:

Nyelvefám – amennyire lehetséges – térképi jelleggel, égtájak szerint (É-D/Ny-K) tagolva is érzékelteti e nyelvek földrajzi elhelyezkedését. No persze, a rokonság közelségének és a nyelvek elterjedési távolságának egyszerre történő ábrázolása igen kusza ág-bog rajzolatot eredményezne, ami az érthetőséget is rontaná.

A törzs vagy egy főág egy nyelv(csoport) fejlődési iránya, ahol a vastagság szemlélteti az anyanyelvi tömegességet (ennek ábrázolási lehetősége természetesen többszörösen korlátozott).

A zöld levél élő nyelvet jelöl, mérete is többnyire arányos az anyanyelvi számával. (Ez egy másik alapkérdés: népméretet vagy uralt területet jelöljön a levél nagysága? Továbbá: a hajdani jelentőséget vagy a mait ábrázoljuk?)

A sárga levél elszórt, kihalt nyelvet jelent. Az ábrázolás nehézsége, hogy ez nem föltétlenül kihalt népet jelöl, hanem gyakran a nép nyelvcserejét. Azt, hogy milyen nyelv(ek)re (orosz, tatár stb.) váltottak e nyelvek elhagyói, jelenleg még nem ábrázoltam. Bemutattam négy olyan kihalt nyelvet (csúd, meri, mescser, morama) az eteli ág és két magyarrokon (ómagyar) nyelvet elvesztett őshazáinkból az ugor-magyar ágon, amelyet még soha nem láttam más ábrázoláson. A lehulló levélnél a kereszt (†) utáni évszám a kihalás (véltető) idejét jelenti.

„franci-kurd” vagy oláhkodón „valaho-cigány” (oláh cigány) néven futtatják ma e népes, nyelvcsaládot. A csaknem 150, azaz **másfélszáz indeuróp** (Sz.) **nyelvből** (épp) a legfontosabb kettőt idézi a nyelvcsalád összefoglaló neve. Az „**indogermán**” kifejezést egyébként a francia-dán földrajzász, Conrad Malte-Bruun alkotta 1810-ben „langues indo-germaniques”, majd németül is népszerűsítve, „indogermanisch” alakban.

Malte-Bruun egyébiránt is nagy nevezéktanász volt, neki köszönhetjük az Óceánia (Océanie) meg az Indokína (Indo-China) neveket és fogalmakat is. Az „**indoeurópai**” meghatározást az angol polühisztór, Thomas Young alkotta, illetve használta először „Indo-European” alakban 1813-ban (16).

A szerzői nevek rajongóinak jelzem: ha a tudósról neveznénk el, akkor Franz Bopp (1791–1867) német nyelvész, az indogermán összehasonlító nyelvtudomány megalapozója neve nyomán lehetne tömören **Bopp-nyelvcsalád** (Sz.) is. A miénk meg lehetne

akár **Reguly-nyelvcsalád** (Sz.) is. De a nyelvcsaládokat már (csak) hagyományosan nem személyekről, hanem a benne tudott-beszélt nyelvekről nevezik el...

A mi nyelvcsaládunkban mind történelmi szerepét, mind mai és mindenkori népességét tekintve a legjelentősebb a magyar. A finnségiek soha a történelemben nem tettek ki összesen annyit, feleannyit sem, mint a magyar, a hungarus. Ekként hiteles elnevezésében elől – a finn előtt – csakis a magyar állhat. Ha nem így teszünk, az nem pusztán bántó vagy igazságtalan, hanem teljesen tudománytalan is. Tehát nem és semmiképpen sem „finnugor”, hanem csakis a „**hung(ro) ugor**”, „**hungarugor**” vagy esetleg a „**hungrofinn**” elnevezés lehet következetes és hiteles, vagyis „tudományos”. Minden más – ős-tekintélyelvű vagy célzatosan, fizetetten magyarelens – ötletelés tudománytalan.

Az én dolgom a gyógyítás. Nemcsak testben, de a lélek emelkedett terein is. Nem tűrhetem, így nem is tűröm a mételezést. Az ilyen **szóférgeket** kiirtani (is) hippokratészi hivatásom. A „finnugor” szó – amennyiben azt a magyarra is értjük – tagadhatatlanul egy vándorféreg, **tévelyféreg** (Sz.) vagy féllatinkodón akár migránsféreg (larva migrans); egy **mételeyszó** (Sz.), amely magyar lelkünket emészti, így orvosilag is kezelendő.

A „finnugorkodás” történetéhez ó-adalék, hogy a ma(i) köznyelvi „finnugor”-t Budenz József még bizonytömörebben (csak) „**ugor**”-ként emlegette (4). Helyesen. Tehát a szókezdő finnegés akkor még nem volt kötelező...

A „filofinnita” vagy inkább „finnomán” tudományosság nézőpontjából némi hangsúlytorzítással talán még érthető is, ha a **hungrofinn nyelvcsalád**ot (Sz.) a saját nyelvükön „finnugor”-nak nevezik. Nézőponti torzulat. A hungrofinn nyelvcsaládra a mindenkoron másod-harmadrangú finnet túlhangsúlyozó kifejezés finn oldalról érzelmileg még (meg) érthető, de tudományosan nem tartható és nem magyarázható. E finnekedő részrehajlás azonban ránk nézve semmi kötelezőséggel nem bírhat. Minden „finnomán” vagy „filofinnita” ötletelés tudománytalan és áttételesen magyarelles, így a teljesen értelmetlen átvételük egyben önsorsrontóan beteges is. De ettől még a finnek nagyon is szerethetők. **Szeressük hát a finneket, mert nyelvükben rokonaink! Így évezredes társaink a hungrofinnek, az ugorok nyelvi magányában...**

A „finnugor” elnevezés létrejöttét és értelmetlen térnyerését legrészletesebben éppen Zsirai tárgyalja a *Finnugor rokonságunkban*:

„Nyelvcsaládunkat régebben különféle névvel jelölték. A korábbi elnevezések közül kisebb-nagyobb körben, **hosszabb-rövidebb ideig divatos volt az ujugor** (Strahlenberg), a **skytha** (Fischer és mások) [...], illetőleg **az ugor** név tágabb értelmű használatával. F. H. Müller is ezt használja 1837–39-ben megjelent, »**Der Ugrische Volksstamm**« c. kétkötetes munkájában, bár a bevezetésben megjegyzi, hogy helyesebbnek tartaná az **uráli elnevezést**.”

„A finnugor elnevezés, úgy látszik, a múlt század hatvanas-hetvenes éveiben szinte egyidőben több helyütt is fölbukkant. Hunfalvy egy 1864-ben írt cikkében még többnyire **finn és ugor nyelveket** emleget, de pár helyen már megtörténik a résznevek összekapcsolása: **finn-ugor nyelvek**; 1867-ben, 1868-ban Budenz is »A magyar és a finn-ugor nyelvekbeli szövegegyezések« címen adja ki nevezetes szójegyzékét; »*Altische Studien*« c. munkája 4. füzetében (1869) [...] 1874-ben Hunfalvy, majd Donner is szükségesnek látja a szakirodalomban meglepően gyorsan elterjedt műsót minden változtatás ellen megvédeni és így az egységes gyakorlatot megbolygató kísérleteket eleve elutasítani. Egyik ilyen eltérő név a **finn-magyar**, amely alkalmasint Kállay Ferencnél fordult először elő [...] A finn-magyar név legjelkessebb szószólója újabban **Munkácsi Bernát** [...] Tévesen hisszük szerinte, hogy a névben szereplő ugor szó a vogult, osztjákat, magyart egyaránt jelölne, hogy tehát a nyelvcsalád keleti ágának összefoglaló nevéül szolgálhatna; **az ugor egyesegyedül 'magyar'-t jelentő elavult orosz szó, helyesebb tehát az élő s ezért sokkalta érthetőbb magyar** (ungarisch, hongrois stb.) **szót használni helyette**. [...] Budenz túlságosan hosszúnak, nehezen kezelhetőnek

találván a **finnugor** összetételt, **helyette az egész nyelvcsalád jelölésére az ugor nevet alkalmazta**. Eljárását azzal igyekezett megokolni, hogy **az ugor név két szélső tagot f. i. az északkeleti vogult-osztjákat és a délnyugati magyarságot jelöli, tehát kiválóan alkalmas az egész nyelvcsalád nevéül**. Budenz tanítványai egy ideig követték a mester példáját, de utóbb ők is visszatértek a hosszadalmasabb, de szabatosabb **finnugor** elnevezéshez [...] Egy tekintélyes finn nyelv tudós, [...] Mikkola ajánlotta **lappisch-ungarisch** vagy az **euroboraeisch** [...] találób, logikusabb és szabatosabb volna.” (Betűvastagítások: Sz.)

Milyen érdekes nézetütközések! A legelképesztőbb talán a „**lapp-magyar nyelvcsalád**”! A leghitelesebb és tömörebb pedig épp a Budenz-féle „**ugor nyelvcsalád**”.

Budenz Józsefről így ír Gyulai Pál:

„Ő akkor szerette meg nyelvünket, mikor azt üldözték, akkor csatlakozott hozzánk, mikor ellenségeink, de még egyes honfitársaink sem igen hitték jövőnkben. Magyar hazafi lett, élő bizonyossága annak, hogy nem a közös eredet, nem a faj teszi a nemzetet, hanem a nyelv, az eszmék, érzések és törekvések közössége.”

A Budenz-ház még megmenthető a Dohány utcában. Egy kultúrnemzet Budenz Múzeumnak – vagy akár Ugor Múzeumnak – rendezné be annak tiszteletére, aki németként egy életen át a mi magyar nyelvünket kutatta.

Ma (már) e nyelvcsalád(unk)ra a „tudományos” név sokkal inkább az **uráli**, de a köznyelvben továbbra is inkább csak a szokott **finnugor** forog (15). Jó 200 év múltán Müller győzedelmeskedik?!

A hungrofinn nyelvcsalád létét, vagyis a hungrofinn nyelvek vagy hunnofinn nyelvek rokonságát tagadni persze tudománytalanság, mert az tagadhatatlan. A kérdés inkább az, hogy minek is nevezhetjük hitelesen e rokonság körét? A helyes(ebb) névvel nemzetünk helyes(ebb) gondolkodása is remélhető. A Budenz által ajánlott „ugor nyelvcsalád”-nál megengedőbb a hungrofinn nyelvcsalád vagy hunnofinn nyelvcsalád is találó és közhasználatra érdemes. A nyelvcsaládokat érdemben a nagyobb népről, a többek által tudott, beszélt nyelvről, a régebb óta híres műveltségű, neves(ebb) nép nyelvéről szokás elnevezni. Megemlítendő itt, hogy az első írott finn nyelvemlék a mohácsi vész utánról ismeretes. A legrégebbi ismert írott magyar nyelvemlékek pedig ennél csaknem fél évezreddel öregebbek! Fontos tudnunk azt is, hogy a komi (zürjén) nyelvemlékek e nyelvcsaládban a magyar után a legrégebbek. A **komi kiv (komi nyelv) **írására** először a XIV. századi **ópermi** avagy **abur írást** alkalmazták, amelyet Permi Szent István alkotott meg. Vagyis az 1300-as esztendőkből már saját írásuk, sőt saját betűrendszerük is volt. Ezzel a magyar után a komi nyelvnek van a leg(id)ősebb írásbelisége a finnugor nyelvek között. Tehát írásbeliség(ük régiség)ében megítélve nyelvi rokonságunkat, az illő nevünk **hungro-komi-finn nyelvcsalád**! Avagy budenzesen-munkácsisan latolgatva, **ugro-komi-finn nyelvcsalád**...**

Most, hogy a nyelvcsalád (lényegének) nagyján átrágtuk magunkat, lássuk hát az apraját! A nagyobb **hungrofinn nyelvcsalád** része a **hung(ro)ugor nyelvek köre** vagy – ha

jobban tetszik – **családja**. Az ugor (nyelvi) kistestvéreinkkel – az „ugor szent háromság”-gal (Sz.) – való rokonságunknak illő neve lehet a „**hung(r)o ugor**” (Sz.) mellett a „**hungarugor**” (Sz.) is. De a rövidség kedvéért elkél akár az **ugor** is. Ez utóbbi azonban az **ujgur-jugur** rokonságunk körét is nyitogatja. No persze, ez az „ugor” rokon az ófrancia „**ogre**” szóval is (18), amely náluk a XII. századtól adatolható ’félelmet nem ismerő pogány’, majd utóbb 1300 táján már ’emberevő óriás’-sá nőtt jelentésben is. Nem nehéz fölfedezni benne a dél-francia (langue d’oc) „**ongrés**” [ejtsd: ongrész/ungrész], azaz ’magyar’ alakot – amely ma „hongrois”, azaz ejtésében „**ongroáz**” (5) –, akiknek a hazája pedig Okszitánul (langue d’oc) „**Ongria**”, (H)**Ungária**, németül meg **Ungarn**, azaz **Ugorország**. Mai közfrancosan meg „Hongrie” [ejtsd: **Ongri**] a mi honunk.

A francia regékből csente (gonoszul) torz(itott) őszünket az angol is a XVIII. században, hogy aztán egy híressé lett mesefilmben, a borzalmas (schrecklich) **Shrek** alakjában örökítse meg őseink e (l)torzított képét. E francos szónak talán legérdekesebben gúnyos színe a „Korzi ogre”, avagy a „Korzi ugor” lett „l’ogre de Corse” alakban ’Napoleon Bonaparte’ – a **Korzi(kai) Ogre** – jelentésben.

Ma a két kis népet – távrokoinakat – „obi ugor(ok)”-ként mondogatják, ami szintúgy megalázó rájuk nézve is. Magam csakis „**ászi ugor(ok)**” (Sz.) alakban emlegetem őket, hiszen manysiul (vogul nyelven) az orosz(kodón) Ob folyó csakis „**Ász**” néven ösmeretes (6). Magam sem a németkedő Theiss (Theiß) partján cseperedtem, hanem csakis a magyar Tisza partjain... Nem theisszi, hanem tiszai embör löttem, hisz magyar, így tiszai vagyok.

A Budenz József által hitelesen és tömören használt „**ugor nyelvcsalád**” alkalmas az egész nagy nyelvcsaládunk jelölésére, hiszen az északkeleti (transz-uráli) végen is ugor a hanti meg a manysi, meg a délnyugati (európai) szélén is ugor a magyarság. Az „**ugor nyelvcsalád**”-nak magja ma a két szélre – nyugatra meg (az Uráltól is) keletre – szorult **ugorok köre**...

Ugor vagy nem ugor... Lássuk hát ősi képzőinket a föltételezett „ugor kor”-ból!

„A [z ige]képzők közül csak a három ugor nyelvben ismeretes s ebből következtetve az ugor együttélés idején keletkezett egyebek között a -p mozzanatos képző (pl. állapik ’áll valahová, állapodik, ülepedik stb.), a -l műveltető képző (pl. nővel, forral stb.) és a -h igeképző is (bűnhődik, vénhedik, hírhedik, bűzhődik stb.)” (19b).

Az ősi **hungarugor** – közkeletűbb és egyszerűbb nevén **ugor** (19) – örökségnek tekintett jó 3000 éves képzőnk tehát az alábbi három:

-p, amely föllelhető **ülepedik, állapodik, csillapodik**...

-h, amely föllelhető ...**bűzhődik, vénhedik**, ...enyhül???

-l, amely föllelhető ...**növel, forral, javall**... szédül, **szédeleg** meg **gondol(kodik)** igéinkben is sorra, minden nap.

A nyelv ilyen mélységeibe és múltjának ódon titkaiba bizonyosan nem gondol a mindennapi gyakorló orvos! Ezért is érdemes olykor emlékeztetni rá. Ha már Zsirai Miklós lenyűgöző előadásaira nem járhat manapság, legalább az emléket idézem.

Ha egy oldat ülepedik, vagy a fájdalom csillapodik, vagy bárki bármiben megállapodik, vagy éppen bárki bármit megállapít, hát ím, egy akár 4000 éves képző sejlik nyelvünk őskorából a mába át.

Aki pedig utálná e gondolatot, annak innen üzenem, hogy éppen e képzőhármassal egyike él az **utál**, de még a **gondol** igéinkben is!

Ahogy egyre **vénhedik** a népesség, a társadalom, úgy kerül egyre inkább előtérbe a **véngyógyászat** (Sz.), azaz görögkődön a **gerontologia**, amely ma már önálló orvosi tudományággá fejlette ki magát. Ebből a **vénhedelemből** adok ugorkodó igeképzős ízelítőt Dugonics ódon fülén meg tollán át (13):

vénhed...
Sokáig élni és meg nem vénhedni mesterség.

feseli... feslik...
Feslik immár a' hárs.

fülel...
Mindenkör fülel, ha nem neki húzzák é meg a' lélek harangot.

Aki tudós öreg, ha teste esendő is, de eszében még fényes, az **Meszse lát**, avagy **Régtől fogva gondolkodik immár**...

Ki gondolná, hogy „**gondol**” szavunk is ez ósugor -l képzőt rejti?

De aki gondol, az **csetel**, azaz **csetlik** meg **botol**, azaz **botlik** is...

Dugonics írja bő 200 esztendővel ezelőtt az öregek esékénységéről és esendőségéről özögető(n) magyarul (2):

„**Csötlik, botlik.**” Avagy: „Mihelyt **botlik**, mingyárt esik.”
Majd az ettől való örök rettegésében: „Attól is fél(t); hogy árnyékában **meg botlik.**”

A testi leépültség egyszerűen és tömören egy szóképben: **Rongyollott köpönyeg**. A „rongyol” szavunkban is ősnyelvünk képzője él túl kései **rongyollott köpönyegében**. A „**rongy**” főnévből „-(o)l” képzővel lett a „**rongyol**” igénk is. (Akár a „**gondol**”?)

Végezetül pedig az öregek érett bölcsességére példázat: **Öregek vezérlék a' hadat**. A „**vezérel**” szavunk is ósugor „-(e)l” képzőnk rejti...

E 200 évnyi emlékeztet is túlhaladva, tájnyelvi alakok is említésre méltóak az eg(észség)ünk ügyének ugor képzős körében. A **keh-köh-koh-kah-** tő körből ugorul igeképzett „-l”-es alakokból ízelítőt kínálok:

A „keh-” mög a szögedi „köh-” tő „köhög” származéka közismert, de szaporított „köhécs” igetből az ugor igeképzővel „**köhécsel**”, Szögedőn mög „**köhécsöl**”, sőt Dugonics András mög még egyenösen „**köhécsöl**” alakban is említette a *Cserei* regényében (1808-ban). Nagykőrös – köhögésében is – gazdag nyelvében pedig a ’köhintgetés’ **köhincsol** alakban (is) él: „*főkeléskő’ kettőt köhincsol*”. Mindben – minden köhécsölésben – ott él ez őszugor -I képzőnk.

Ez a hangutánzás a ritkább, mély „kol”, illetve gyakorított „kohács” tővű „**kohácsol**” alakjában is élt, és él még ma is Törtelyen, a Jász-Kunság nyugati peremén.

Nyársapát vidékén a „krikács” tőből „**krikácsol**” szó is ’rekedtesen szól, köhög(csél)’ és ’hurutosan köhög’ értelemben is létezik. (Nagy) Kőrös vidékén „**krohácsol(ás)**” alakban is él a durvább-érdesebb köhögés jellemzésére.

A „csah” tőből ugorul képzített **csahol** (harmadik, átvitt jelentésében) (1) a ’kutya ugat’-ásának hasonlatán jelenti gunyorosan-mókázón azt, ahogyan a kehes szüntelen ’köhécsel’. Magam is sokat hallottam a **csahol** igét ’(csaholva) köhög’ jelentésben: „*Kakukkfűvel végigaludtam az éccakát, nem köllött csaholnom*” (Szöged, Alsótanya).

Egy szókatlan tóváltozkodás köréből pedig a „**jó-gyó-gya**” tőből ugorul igekezített „**-h**”-s alakokból kínálok még kóstolót.

Ősi (hungar)ugor -h képzőnk öröksége a Rába vidékén maradt fenn „**gyahodik**” alakban, ’gyógyulásnak indul’ jelentésben (10). A csaknem nyomtalanul eltűnt magyar „**gyahodik**” szavunk Rábaszentmihályról való gyűjtésből ösmeretes. Az *Új Magyar Tájszótár* szócikként is megjelenik, ahol a nyelvi értelmezők szerint köznyelvi (jellegű?) „**jahodik**” alakban értelmezhető, illetve arra vezethető vissza (?). (Legalábbis ezen szócikk alatt értelmeztetik.) Ez persze azon nézetbéli kérdést is fölveti, hogy vajon a „gyógy-”, vagy inkább a „jó-” szótövének rejti? Végső soron azonban e kettő – „jó” vagy „gyógy” – is vélhetően közös gyökérzetű. Mai köznyelvihez hasonlóbb alakokban talán leginkább „gyógyulkodik”, „**gyógyhodik**” vagy inkább „**jóhodik**”, „**jobbodik**” gyanánt hangozhatna. Eredeti zamatját azonban kár volna holmi köznyelvivel elrontani.

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében található nagyszótári gyűjtés kézirat nyelvjárási anyagában maradt fenn e gyógyindulatú szavunk „**A sebem má’ gyahodik**” szövegkörnyezetben. Ebből tallózva merítette az *Új Magyar Tájszótár* is (17).

A „**gyahodik**” jelentése az *Új Magyar Tájszótár* szerint „**jahodik**” címszó alatt kurtán ennyi: ’kezd gyógyulni’. A gyógyulásra fordulás, gyógyulásnak indulás, illetve a kezdődő gyógyulás árnyalati kifejezésében mindenképpen figyelemre méltó egy ilyen méltatlanul kallódó, „apokruph” magyar szó. Szolgalelkű idegenmajmolás helyett saját kincseshányánk újranítására adódik itt is lehetőségünk. Élünk hát vele!

Kriza János (poszthumusz) *Erdélyi tájszótár*ában (9) a 41. oldalon bukkan föl a „**gyavul**”, illetve a „**gyavít**” alak javul, gyógyul, illetve gyógyít értelemben. A Rába menti (Rábaszentmihályról való) „**gyahodik**” szavunkkal ez biz méltán összevetendő! A „**jó-gyó-gya**” tő hasonló (használatú) alakja az ország két távoli túlfelén is fölbukkan.

Az *Új Magyar Tájszótár* hatalmas vállalkozás, amely több évtizedes munka gyümölcse, de 120 ezres szócikkrengetegével sem vállalkozhatott a teljességre. Így e többre érdemes, gyógyerejű tájszavunk elterjedtsége, változatai, szöbokrozata és jelentésköre további vizsgálat tárgyát kell, hogy képezze! No persze, már addig is érdemes lenne gyógyintézményeink nyelvében is föleleveníteni e zamatos és hézagpótló szökin-csünket, önbecsünkel léleken is – gyógyulásnak indító – **gyahító örökségünket...**

FORRÁSOK

1. Bálint Sándor *Szegedi szótár* Budapest, Akadémiai Kiadó 1957.
2. Dugonics András *Magyar Példa Beszédek és Jeles Mondások* Szege-den, nyomtattatott Grün Orbán’ Betűivel ’s Költségével, 1820.
3. Györkösy Alajos *Latin-Magyar szótár* Budapest, Akadémiai Kiadó 1986.
4. Honti László *Az ugor alapnyelv kérdéséhez* Budapest, Budapesti Finn-ugor Füzetek 7., 1997. (<https://mek.oszk.hu/10400/10484/10484.pdf>)
5. Jászberényi Miklós szóbeli közlése hívta föl először figyelmemet az ogre-ongre szórokonság jelentőségére.
6. Kálmán Béla *Chrestomathia Vogulica* Budapest, Tankönyvkiadó 1976.
7. Kázmér Miklós *Régi magyar családnevek szótára* Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1993:1169.
8. Kiss Jenő *Zsirai Miklós. A múlt magyar tudósai* Budapest, Akadémiai Kiadó 1995.
9. Kriza János *Erdélyi tájszótár* Budapest, Gladiátor Kiadó, 1996.
10. Nyáry Szabó László *Gyahodik – Gyógyulásnak indul* MONY 2016;2:74.
11. Nyáry Szabó László *SzaBonc-szótár. Magyar Bonctan Szótár* (digitális kézirat).
12. Nyáry Szabó László *Szabó-szótár* (digitális kézirat).
13. Nyáry Szabó László *Vétség mint betegség – Dugonics András Példa Beszédeiben* (kézirat).
14. Nyáry Szabó László *Zsirai Miklós születésnapján* (www.hunita.hu/hunita_cikkek/2022/10/10/zsirai-miklos-szulinapjan/)
15. Sipőcz Katalin személyes közlése (2024. január 18.)
16. Szemerényi, Oswald John Louis; Jones, David; Jones, Irene *Introduction to Indo-European Linguistics* Oxford, Clarendon Press; New York, Oxford University Press 1996.
17. Új Magyar Tájszótár.
18. Wiktionary: Ogre (https://en.wiktionary.org/wiki/ogre#Old_French)
19. Zsirai Miklós *Finnugor rokonságunk* Budapest, Trezor Kiadó, 1937/1994:148(a), 149(b).